

Biblioteka Edukacyjna
Centrum Pieniądza NBP
Pieniądz – świadek historii 3/2022

Banknoty wojenne serii E-71

HISTORIA UJAWNIONA

Biblioteka Edukacyjna
Centrum Pieniądza NBP
Pieniądz – świadek historii 3/2022

Banknoty wojenne serii E-71 HISTORIA UJAWNIONA

Autorzy:

Piotr Woyciechowski

prof. Antoni Dudek

Radosław Mierzejewski (Polska Wytwórnia Papierów Wartościowych)

Marcin Madejski

Współpraca merytoryczna w części katalogowej:

Adrian Wiślak

Redakcja, korekta:

Anna Żółkiewska

Projekt graficzny całości, DTP,
obróbka cyfrowa zdjęć archiwalnych,
fotografie z wystawy banknotów E-71:
Krzysztof Słomka / At Work

Wydawca:

Departament Centrum Pieniądza

Narodowy Bank Polski

00-919 Warszawa

ul. Świętokrzyska 11/12

www.nbp.pl

© Copyright Narodowy Bank Polski 2022

Centrum Pieniądza
im. Sławomira S. Skrzypka

Szanowni Państwo

Na początku stycznia 2022 roku w Centrali Narodowego Banku Polskiego otwarto wystawę poświęconą tajnym banknotom o kryptonimie E-71. Banknoty te zostały zaprojektowane i wyprodukowane w okresie reżimu komunistycznego na wypadek konfliktu zbrojnego pomiędzy Związkiem Sowieckim i jego satelitami a państwami NATO. Na ekspozycji składającej się z 12 gablot prezentujemy całą serię banknotów wojennych E-71, w tym unikatowe arkusze znaków pieniężnych o nominałach od 1 do 2000 złotych (łącznie 11 nominałów), banknoty próbne i projekty graficzne z serii „Miasta polskie”, opracowane przez Andrzeja Heidricha w latach 60. ubiegłego wieku, a także dokumentację techniczną opisującą uruchomienie produkcji tajnej serii banknotów w momencie wybuchu wojny.

Historia tych banknotów, jak również związane z nimi i niewyjaśnione do chwili obecnej zagadki mogłyby posłużyć za kanwę scenariusza dobrego filmu sensacyjnego. Otóż w jednym ze skarbców Narodowego Banku Polskiego znajdowały się przechowywane od dziesięcioleci trzy drewniane wojskowe pojemniki opatrzone przywieszką „tajne specjalnego znaczenia”. Po upływie wielu lat, w maju 2015 roku, przystąpiono do prac mających na celu wyjaśnienie przeznaczenia przechowywanych skrzyń i ustalenie ich faktycznej zawartości. Po komisyjnym otwarciu okazało się, że w specjalnych pojemnikach znajdowały się trzy komplety materiałów służących do produkcji banknotów o kryptonimie E-71 – przygotowanych na wypadek możliwego konfliktu zbrojnego. Zawartość tych tajnych pojemników, które przez lata były skrycie przechowywane w skarbcu banku centralnego, została zaprezentowana na ekspozycji czasowej w Centrali NBP oraz w niniejszej publikacji.

Emitentem tajnej serii banknotów o kryptonimie E-71 był Narodowy Bank Polski. Wiodącym producentem zaś Państwowa Wytwórnia

Papierów Wartościowych (obecnie jednoosobowa spółka Skarbu Państwa działająca pod nazwą Polska Wytwórnia Papierów Wartościowych S.A.) oraz Białostockie Zakłady Graficzne (po prywatyzacji spółka akcyjna należąca do grupy kapitałowej KOMPAP S.A. z siedzibą w Kwidzynie) jako zakład zastępczy. Wszystkie wymienione instytucje wykonywały w tym względzie zadania zlecone przez Komitet Obrony Kraju (KOK).

W realiach Polski Ludowej Komitet Obrony Kraju był organem odpowiedzialnym za sprawy obronne i uprawnionym do bieżącej koordynacji oraz nadzorowania realizacji zadań obronnych przez inne organy państwa komunistycznego. Z chwilą wprowadzenia w kraju stanu bezpośredniego zagrożenia bezpieczeństwa lub wojny pełnię władzy w państwie przejąć miał Komitet Obrony Kraju złożony z kierownictwa partii i rządu pod przewodnictwem I sekretarza Komitetu Centralnego PZPR. W okresie pokoju w skład Komitetu Obrony Kraju wchodziło z klucza: generałowie ministrowie i wiceministrowie Ministerstwa Obrony Narodowej, minister spraw wewnętrznych, ministrowie odpowiedzialni za transport, przemysł i kulturę. Przewodniczącym KOK był premier rządu PRL, zaś funkcję sekretarza pełnił Główny Inspektor Obrony Terytorialnej.

W odniesieniu do operacji o kryptonimie „E-71” fundamentalnym dokumentem wydanym przez Komitet Obrony Kraju była tajna uchwała nr 007/66 z dnia 8 stycznia 1966 roku w sprawie obsługi przez Narodowy Bank Polski obiegu pieniężnego w okresie bezpośredniego zagrożenia bezpieczeństwa PRL i w czasie wojny. Prawie dziesięć lat później została wydana kolejna tajna uchwała KOK nr 004/75 z dnia 17 kwietnia 1975 roku w sprawie zabezpieczenia przez NBP produkcji banknotów oraz obiegu pieniężnego w czasie zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny.

📷 Budynki Państwowej Wytwórni Papierów Wartościowych w Warszawie. Lata 70. XX w.

Postanowienia tej ostatniej uchwały, z niewielkimi zmianami, obowiązywały do końca istnienia PRL.

Czytelnicy muszą wiedzieć (szczególnie ci młodszy), że w rzeczywistości komunistycznej Narodowy Bank Polski zajmował zupełnie inną pozycję ustrojową od tej, jaką bank centralny zajmuje w obecnym systemie demokratycznego i suwerennego państwa polskiego. Przede wszystkim NBP w PRL nie był organem niezależnym. Początkowo funkcjonował jako bank państwowy pod nadzorem ministra skarbu (potem ministra finansów). Do końca lat 80. ubiegłego wieku zajmował się działalnością ogólnobankową: był monopolistą nie tylko w dziedzinie emisji pieniądza, ale także udzielania kredytu i gromadzenia oszczędności. Ponadto Narodowy Bank Polski w wysokim stopniu był instytucją zmilitaryzowaną i poddaną ścisłej kontroli instancji partyjnych.

Przykładowo, w ramach planów mobilizacyjnych Ludowego Wojska Polskiego przewidziano powstanie połowych oddziałów NBP przy dowództwach wszystkich dywizji. Za sformowanie takich połowych oddziałów odpowiedzialni byli poszczególni dyrektorzy terenowych oddziałów NBP. Do zadań tych jednostek należało zapewnienie obrotu gotówkowego, zagwarantowanie wypłacenia żołdu żołnierzom oraz zobowiązań kontrahentom wojska. Co więcej, NBP na mocy przywołanej wyżej uchwały Komitetu Obrony Kraju nr 004/75 został zobowiązany do utworzenia sieci oddziałów zasilających, przewidzianych do przyjęcia ewakuowanych z centrali rezerw pieniężnych, dewiz i kruszców. W tym celu podjęto się budowy pięciu nowych oddziałów, tzw. oddziałów rezerwowych, w kilku miejscowościach: w Brodnicy, Słupcy, Kozienicach, Augustowie i Lubartowie. To właśnie w magazynach NBP w Słupcy i Brodnicy przechowywała się do początku lat dwutysięcznych część wyprodukowanych tajnych banknotów serii E-71. Niezależnie od tego w strukturze NBP funkcjonował rozbudowany pion wojskowy, w skład którego wchodził czynni oficerowie Ludowego Wojska Polskiego oddelegowani do zadań służbowych w sektorze cywilnym.

Jak wcześniej wspomniano, w okresie PRL NBP podlegał także silnej kontroli ze strony PZPR. Z tego względu liczne stanowiska kierownicze w centrali banku należały do tzw. nomenklatury partyjnej.

Oznaczało to, że zgodę na powołanie lub odwołanie danej osoby ze stanowiska – na przykład dyrektora Departamentu Spraw Obronnych Centrali NBP – bezpośrednio wyrażał sam Wydział Polityki Kadrowej Komitetu Centralnego PZPR w Warszawie.

Narzuca się oczywiste pytanie, w jakim celu władze komunistyczne zdecydowały się na wyprodukowanie tajnych banknotów na czas wojny. Odpowiedź na to pytanie nie jest jednoznaczna. Szczątkowe dokumenty, które zachowały się do naszych czasów, wskazują, iż tajne banknoty o kryptonimie E-71 miały być emitowane na obszarze PRL w sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa państwa lub konfliktu zbrojnego jako tzw. banknoty zastępcze wobec banknotów obiegowych. Innymi słowy, podczas wybuchu wojny planowano operację wymiany banknotów na terenie całego kraju (*sic!*). I tu pojawiają się pierwsze wątpliwości co do deklarowanego celu produkcji banknotów E-71.

Po pierwsze, przepisy mobilizacyjne na czas wojny zobowiązywały NBP do utrzymywania w skarbcach banku rezerwy (tzw. rezerwy specjalnej) znaków pieniężnych w wysokości 100% obiegu pieniężnego na obszarze PRL. Po drugie, te same przepisy nakazywały utrzymywanie wolumenu rezerw papieru i pozostałych surowców niezbędnych do zabezpieczenia bieżącej produkcji banknotów w okresie trzech miesięcy. Po trzecie, można sobie tylko wyobrazić, jaki chaos i niepokój społeczny zapanowałyby podczas wymiany banknotów obiegowych na zupełnie nowe środki płatnicze w trakcie działań wojennych. Stąd też pojawia się pytanie, czemu służyła utajniona seria banknotów E-71, skoro w skarbcach NBP przechowywano wystarczający zapas gotówki umożliwiający zaspokajanie bieżących potrzeb wojska oraz społeczeństwa w sytuacji nadzwyczajnej.

Z pomocą przychodzą nam cudem ocalałe plany wojny napastniczej, które pod dyktandem radzieckich generałów opracowywano w Sztabie Generalnym Ludowego Wojska Polskiego. Trzeba wiedzieć, że w ramach przygotowywanego przez ZSRR planu – strategicznego ataku na państwa NATO – Ludowemu Wojsku Polskiemu przydzielono zadanie zajęcia w pierwszych dniach wojny terytoriów Danii, północnych obszarów Niemiec Zachodnich, Holandii i Belgii. W nomenklaturze sztabowej plany te przyjęły nazwę „Plan operacji zaczepnej Frontu Nadmorskiego”. Sporządzane były przez Sztab

Biuro Komitetu Obrony Kraju
Wpłynęło dnia 30 CZER 1975
Nr 001333

T-34
38
~~TAJNE SPEC. ZNACZENIA~~

JAWNE

UCHWAŁA Nr 004/75
KOMITETU OBRONY KRAJU
z dnia 17 kwietnia 1975 r.

w sprawie zabezpieczenia przez Narodowy Bank Polski produkcji banknotów oraz obiegu pieniężnego w czasie zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny.

W celu zabezpieczenia obsługi pieniężnej gospodarki narodowej, ludności oraz Sił Zbrojnych na czas zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny, na podstawie art. 5 ust. 2 ustawy z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej /Dz.U. Nr 44, poz. 220 z późniejszymi zmianami/ - Komitet Obrony Kraju uchwala, co następuje:

§ 1.

1. Zobowiązuje się Prezesa Narodowego Banku Polskiego do:

- 1/ utrzymywania, poczynając od 1978 r., w ramach rezerw znaków pieniężnych, rezerwy specjalnej w wysokości 100% obiegu pieniężnego. Decyzje w sprawie zwolnień znaków pieniężnych z rezerwy specjalnej podejmuje Przewodniczący Komitetu Obrony Kraju;
- 2/ utworzenia do końca 1985 r. sieci oddziałów zasilających Narodowego Banku Polskiego przewidzianych do przyjęcia rozródkowanych rezerw znaków pieniężnych, dewiz i kruszców;

Warszawa, dnia 30 czerwca 1984 r.

TAJNE SPEC. ZNACZENIA
Egz. pojedynczy

JAWNE

PREZES
NARODOWEGO BANKU POLSKIEGO

w miejscu

NOTATKA SŁUŻBOWA

w sprawie zabezpieczenia przez Narodowy Bank Polski obiegu pieniężnego w czasie zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny.

Uchwala nr 004/75 Komitetu Obrony Kraju z dnia 17 kwietnia 1975 r. w sprawie zabezpieczenia przez Narodowy Bank Polski produkcji banknotów oraz obiegu pieniężnego w czasie zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny, zobowiązuje:

1. Prezesa Narodowego Banku Polskiego do:

- 1/ utrzymywania, poczynając od 1978 r. w ramach rezerw znaków pieniężnych, rezerwy specjalnej w wysokości 100% obiegu pieniężnego; doprowadzenie rezerwy specjalnej do ustalonej wysokości powinno nastąpić do końca 1977 r.,
- 2/ utworzenia do końca 1985 r. sieci oddziałów zasilających NBP przewidzianych do przyjęcia rozródkowanych rezerw znaków pieniężnych, dewiz i kruszców,
- 3/ utrzymywania w gotowości do druku techniką offsetową przygotowanych diapozytywów archiwalnych zastępczej emisji banknotów w odcinkach od 1 do 1000 zł,
- 4/ uzupełnienia do końca 1977 r. wymienionych w pkt. 3 diapozytywów odcinkami banknotów wartości 200 i 2000 zł,

Wobec zaistniałych zakłóceń w terminowej i rzeczowej realizacji uchwały, a także w świetle przedstawionych propozycji w ust. 1-3, wystąpić do Komitetu Obrony Kraju z odpowiednim wnioskiem o nowelizację obowiązującej uchwały nr 004/75 z dnia 17.04.1975 r.

Poza uchwałą nr 004/75 Komitetu Obrony Kraju, Departament Spraw Obronnych NBP podjął wspólnie z kierownictwem Mennicy Państwowej starania o wytypowanie odpowiedniego zakładu zastępczego, do którego zostanie w razie konieczności ewakuowana Mennica Państwowa w celu kontynuowania produkcji w czasie "W". Ministerstwo Przemysłu Hutniczego i Maszynowego, po kilkuletnich poszukiwaniach odpowiedniego zakładu, wytypowało na potrzeby Mennicy Państwowej Zakład Tapiczerki Samochodowej "Polmo" w Grójcu. Obecnie Biuro Projektów Ministerstwa Hutnictwa i Przemysłu Maszynowego, wspólnie z Mennicą Państwową, jest w trakcie opracowywania projektu przystosowania w/w zakładu do warunków umożliwiających podjęcie w nim produkcji przez Mennicę Państwową w czasie "W".

Jos. p.k. Madejski
19/7/84

DYREKTOR DEPARTAMENTU

Mirostawa Madejski

DIREKTOR
na Emisyjnego
Mirostawa Madejski

Wykonano w 1 egz.

s.s. Dep. Spraw Obronnych
Wk.: Cz.D.
Druk.: T.M.
lp.dz.wyk.dok. 00373 "S"

Propozycja przyjęta
do nowelizacji uchwały 004/75 KOK
dotyczącej wytypowania do
zastępczej emisji banknotów
zakładu w Grójcu
19/7/84

cap. [signature]
08/11/84

Od lewej:
Uchwała Nr 004/75 Komitetu Obrony Kraju z dnia 17 kwietnia 1975 roku w sprawie zabezpieczenia przez Narodowy Bank Polski produkcji banknotów oraz obiegu pieniężnego w czasie zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny. Uchwała KOK zobowiązywała NBP między innymi do utrzymywania w gotowości produkcji zastępczej emisji banknotów o nominałach od 1 złotego do 2000 złotych oraz utworzenia sieci oddziałów zasilających, przewidzianych do przyjęcia ewakuowanych z centrali rezerw pieniężnych, dewiz i kruszców. Nadto zobowiązano NBP do utrzymywania w skarbcach banku rezerwy (tzw. rezerwy specjalnej) znaków pieniężnych w wysokości 100% obiegu pieniężnego na obszarze PRL oraz do utrzymywania wolumenu rezerw papieru i pozostałych surowców niezbędnych do zabezpieczenia bieżącej produkcji banknotów w okresie trzech miesięcy.
Zbiory IPN

Notatka służbowa z dnia 30 czerwca 1984 roku sporządzona przez płk. Mirostawa Madejskiego, dyrektora Departamentu Spraw Obronnych NBP, w sprawie zabezpieczenia przez Narodowy Bank Polski obiegu pieniężnego w czasie zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny. Notatka jawna na podstawie przepisów przejściowych ustawy z dnia 22 marca 1999 roku o ochronie informacji niejawnych. Zawiera siedem stron, z czego prezentowane są pierwsza i ostatnia strona notatki. Dokument zawiera precyzyjne i enumeratywnie prezentowane informacje nt. stanu realizacji zobowiązań NBP wobec postanowień Uchwały Nr 004/75 KOK z dnia 17 kwietnia 1975 roku. Jest to ostatnie znane sprawozdanie NBP z okresu PRL z zadań polegających na zabezpieczeniu produkcji banknotów (w tym banknotów E-71) w czasie zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny.
Zbiory NBP

Generalny LWP według wskazań Sztabu Generalnego Armii Sowieckiej od 1965 do 1989 roku. Było to główne zadanie LWP na wypadek wybuchu III wojny światowej. Co istotne, wymienione kraje miały być docelowo okupowane przez Ludowe Wojsko Polskie.

Ponadto ofensywa LWP miała być poprzedzona zmasowanym uderzeniem przy użyciu taktycznej broni jądrowej (tzw. operacja porażenia jądrowego). Ładunki nuklearne miały być zrzucone na kilkadziesiąt uprzednio wytypowanych celów strategicznych, w tym na takie miasta jak: Bruksela, Rotterdam, Antwerpia, Amsterdam, Monachium, Bonn czy Hamburg. Dla osiągnięcia zakładanego celu Sowieci oddali do dyspozycji wojsk rakietowych, lotniczych i artyleryjskich LWP łącznie 178 głowic jądrowych oraz termojądrowych. Broń nuklearna, przeznaczona dla jednostek bojowych LWP, była przechowywana na terytorium PRL w trzech tajnych schronach, specjalnie w tym celu wybudowanych w ramach operacji o kryptonimie „Wisła”. Były to: „Obiekt 3001 Dobrowo” – zlokalizowany w okolicy miejscowości Podborsko na południe od Białogardu, „Obiekt 3002 Gródek” – w okolicy miejscowości Sypniewo na północny wschód od Wałcza oraz „Obiekt 3003 Templewo” – położony niedaleko miejscowości Trzemeszno Lubelskie. Dzisiaj obiekty te stanowią lokalną atrakcję turystyczną i są dostępne dla zwiedzających.

Dla zobrazowania skali przygotowań Polski Ludowej do wojny napastniczej, dzięki uprzejmości Wojskowego Biura Historycznego, prezentujemy w niniejszej publikacji kopię odtajnionej mapy „Plan operacji zaczepnej Frontu Nadmorskiego”, pochodzącej z 1970 roku i podpisanej osobiście przez gen. Wojciecha Jaruzelskiego – ówczesnego ministra obrony narodowej oraz wysokiego dygnitarza PZPR (rys. 1). Już rok później, tj. w lutym 1971 roku, w Narodowym Banku Polskim oraz w Państwowej Wytwórni Papierów Wartościowych zakończono prace projektowe nad tajnymi banknotami o kryptonimie E-71 (*sic!*). Z kolei pięć lat później, tj. w 1976 roku, w ramach ćwiczeń specjalnych (tzw. gry wojennej) Białostockie Zakłady Graficzne wyprodukowały pewną liczbę banknotów emisji E-71.

Niestety, to nie wszystko. Sztab Generalny LWP doskonale zdawał sobie sprawę ze skutków uderzenia jądrowego na państwa Zachodu. W NATO obowiązywała wówczas doktryna odstraszenia nuklearnego.

Innymi słowy, planiści z gen. Wojciechem Jaruzelskim na czele przewidywali przeprowadzenie ze strony państw NATO skutecznego odwetu jądrowego na terytorium Polski. Dokumenty dostępne w Instytucie Pamięci Narodowej oraz w Wojskowym Biurze Historycznym wskazują, iż szacowane przez Sztab Generalny LWP straty w ludności oraz poziom skażenia radioaktywnego mogły spowodować, że Polska stałaby się pustynią atomową, zaś naród polski przestałby istnieć. Stan grozy doskonale oddaje kopia odtajnionej mapy pochodzącej z 1979 roku, którą prezentujemy w niniejszej publikacji. Mapa wskazuje przewidywane cele uderzeń jądrowych, które zostałyby dokonane przez siły NATO na terytorium PRL, wraz ze strefami skażeń oraz sytuację na Zachodnim Teatrze Działań Wojennych po przeprowadzeniu zmasowanego odwetu jądrowego. Rzeczona mapa została opracowana w ramach przeprowadzonej gry wojennej kadry kierowniczej MON o kryptonimie „Szaniec-79” (rys. 2).

Reasumując: w zamyśle władz komunistycznych tajne banknoty o kryptonimie E-71 miały prawdopodobnie zostać wprowadzone do obiegu dopiero na obszarach zajętych przez Ludowe Wojsko Polskie, obejmujące w przypadku sukcesu „Planu operacji zaczepnej Frontu Nadmorskiego” tereny Danii, Niemiec i krajów Beneluksu. Możliwe, że miały pełnić charakter znaków pieniężnych obowiązujących w strefach okupowanych przez LWP. Oczywiście prezentowany tutaj pogląd powinien zostać poddany w przyszłości weryfikacji w ramach pogłębianych badań historycznych. Niemniej w świetle dostępnych dokumentów scenariusz ten wydaje się wysoce prawdopodobny.

Na koniec garść informacji o samych banknotach serii E-71. Jak wspomniano wyżej, pewien wolumen banknotów wyprodukowano podczas ćwiczeń specjalnych w 1976 roku. Na obecnym etapie badań nie znamy łącznej liczby egzemplarzy wyprodukowanych banknotów oraz ich nominałów (pewni tylko jesteśmy, że wyprodukowano banknoty o nominałach 50 i 100 złotych). Wiemy tylko, że jeszcze pod koniec lat 80. ubiegłego wieku banknoty E-71 przechowywane były w jednej z komór skarbcowych w gmachu Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie jako depozyt Departamentu Spraw Obronnych NBP. W kolejnych latach wyprodukowane banknoty relokowano i umieszczono w magazynach oddziałów zapasowych NBP w Słupcy i Brodnicy. Banknoty E-71 nie zachowały się do czasów współczesnych.

Ostatnie egzemplarze tajnych banknotów o nominale 100 złotych zniszczono w maju 2003 roku. To, co możecie Państwo zobaczyć na naszej wystawie, to tzw. zestawy wyjściowe do produkcji emisji banknotów E-71 oraz dokumentacja techniczna.

W niniejszej broszurze znajdziecie Państwo dwa artykuły poświęcone arcyciekawej historii banknotów wojennych o kryptonimie E-71 napisane przez znawców tego tematu. Pierwszy, pióra Radosława Mierzejewskiego – pracownika zespołu badań historycznych PWPW, drugi Marcina Madejskiego – eksperta w Departamencie Centrum Pieniądza NBP. Obie publikacje opowiadają historię banknotów serii E-71 z dwóch różnych perspektyw. Z kolei tekst prof. Antoniego Dudka – pracownika naukowego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego – poświęcony genezie tzw. zimnej wojny i omawiający przebieg konfliktu pomiędzy Zachodem a ZSRR i jego satelitami, pomoże Państwu zrozumieć kontekst polityczno-militarny, w jakim władze NBP w PRL realizowały projekt emisji banknotów E-71. Ponadto urozmaiciliśmy nasze wydawnictwo bogatą ikonografią oraz kopiami unikatowych map, ilustrujących przebieg wojny napastniczej, przygotowanej przez państwa Układu Warszawskiego.

Zachęcamy do lektury oraz do odwiedzenia naszej wystawy.

Piotr Woyciechowski

PROF. ANTONI DUDEK

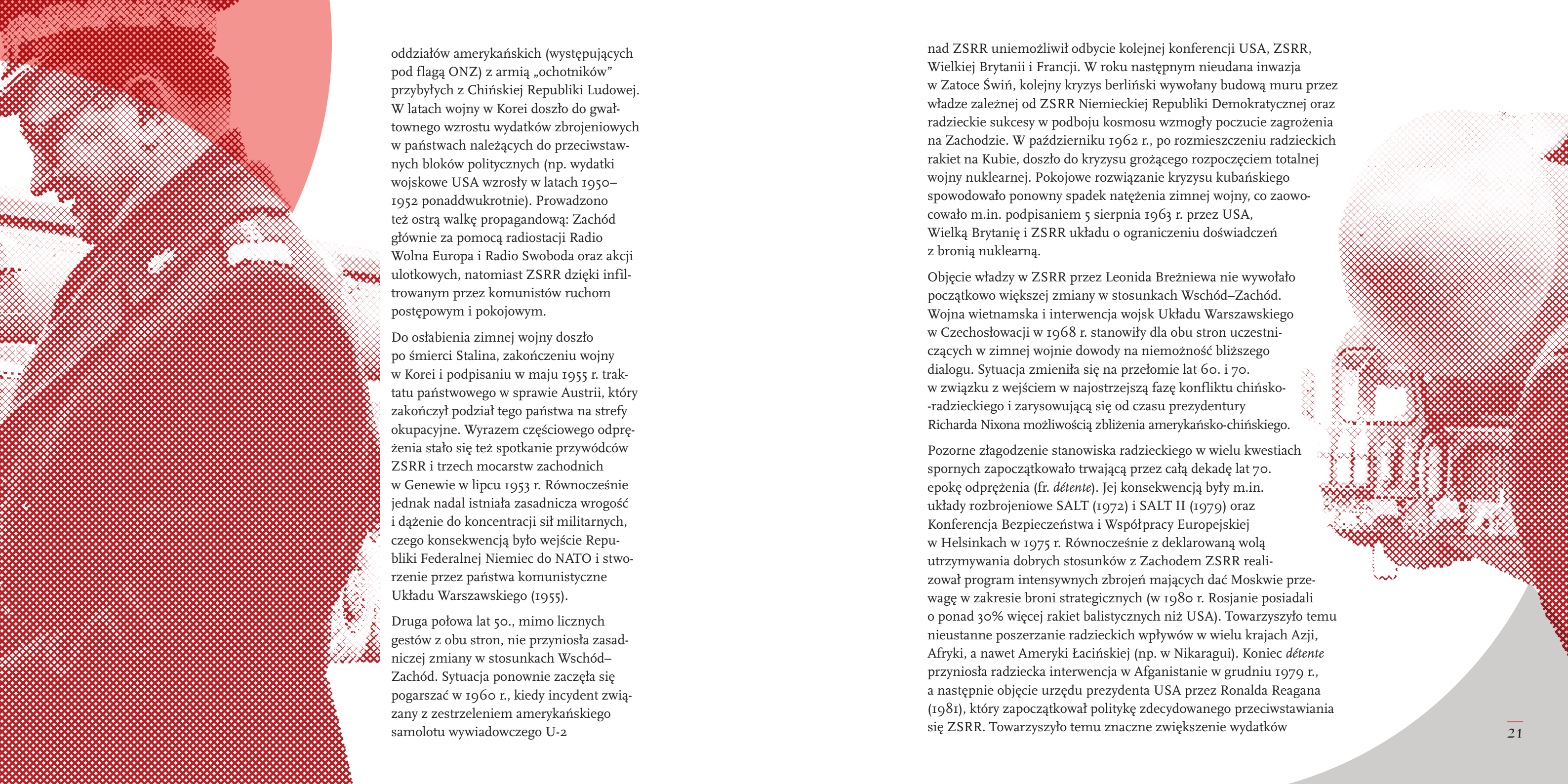
Zimna wojna

Tak właśnie nazywano po II wojnie światowej konflikt między blokiem państw zachodnich z USA na czele a ZSRR i jego państwami satelickimi. Pojęcia „zimna wojna” jako pierwszy użył amerykański polityk i doradca kilku prezydentów Bernard Baruch, a za jej symboliczny początek uznaje się przemówienie Winstona Churchilla wygłoszone 5 marca 1946 r. w Fulton, w którym – atakując ekspansjonistyczną politykę ZSRR – stwierdził m.in.: „Od Szczecina na Bałtyku do Triestu na Adriatyku rozciąła kontynent żelazna kurtyna”. Wezwał w nim do połączenia wysiłków Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych w walce z imperialną polityką Józefa Stalina.

W marcu 1947 r. – w odpowiedzi na zlikwidowanie przez komunistów demokracji w krajach Europy Środkowej i Południowej – prezydent USA Harry Truman zapowiedział udzielenie pomocy wojskowej i ekonomicznej państw zagrożonym przez komunizm (tzw. doktryna Trumana). Zapoczątkowana w 1947 r. zdecydowana polityka USA uniemożliwiła m.in. zdobycie przez komunistów władzy w Grecji i Turcji. Zaostrzenie zimnej wojny nastąpiło po wprowadzeniu przez ZSRR w czerwcu 1948 r. blokady zachodnich sektorów Berlina i uruchomieniu przez USA mostu powietrznego zaopatrującego miasto.

Konsekwencją rosnącego napięcia w stosunkach Wschód–Zachód było utworzenie w kwietniu 1949 r. Sojuszu Północnoatlantyckiego (ang. North Atlantic Treaty Organization – NATO), a następnie kilku innych wojskowych układów regionalnych (także z udziałem USA), które miały powstrzymać ekspansję komunizmu w różnych regionach świata. Poczucie zagrożenia wzrosło na Zachodzie po złamaniu w 1949 r. przez ZSRR amerykańskiego monopolu na broń atomową.

Apogeum zimnej wojny przypada na lata 1950–1953, tj. okres trwania wojny koreańskiej, w czasie której miały miejsce bezpośrednie walki

oddziałów amerykańskich (występujących pod flagą ONZ) z armią „ochotników” przybyłych z Chińskiej Republiki Ludowej. W latach wojny w Korei doszło do gwałtownego wzrostu wydatków zbrojeniowych w państwach należących do przeciwstawnych bloków politycznych (np. wydatki wojskowe USA wzrosły w latach 1950–1952 ponaddwukrotnie). Prowadzono też ostrą walkę propagandową: Zachód głównie za pomocą radiostacji Radio Wolna Europa i Radio Swoboda oraz akcji ulotkowych, natomiast ZSRR dzięki infiltrowanym przez komunistów ruchom postępowym i pokojowym.

Do osłabienia zimnej wojny doszło po śmierci Stalina, zakończeniu wojny w Korei i podpisaniu w maju 1955 r. traktatu państwowego w sprawie Austrii, który zakończył podział tego państwa na strefy okupacyjne. Wyrazem częściowego odprężenia stało się też spotkanie przywódców ZSRR i trzech mocarstw zachodnich w Genewie w lipcu 1953 r. Równocześnie jednak nadal istniała zasadnicza wrogość i dążenie do koncentracji sił militarnych, czego konsekwencją było wejście Republiki Federalnej Niemiec do NATO i stworzenie przez państwa komunistyczne Układu Warszawskiego (1955).

Druga połowa lat 50., mimo licznych gestów z obu stron, nie przyniosła zasadniczej zmiany w stosunkach Wschód–Zachód. Sytuacja ponownie zaczęła się pogarszać w 1960 r., kiedy incydent związany z zestrzeleniem amerykańskiego samolotu wywiadowczego U-2

nad ZSRR uniemożliwił odbycie kolejnej konferencji USA, ZSRR, Wielkiej Brytanii i Francji. W roku następnym nieudana inwazja w Zatoce Świń, kolejny kryzys berliński wywołany budową muru przez władze zależnej od ZSRR Niemieckiej Republiki Demokratycznej oraz radzieckie sukcesy w podboju kosmosu wzmogły poczucie zagrożenia na Zachodzie. W październiku 1962 r., po rozmieszczeniu radzieckich rakiet na Kubie, doszło do kryzysu grożącego rozpoczęciem totalnej wojny nuklearnej. Pokojowe rozwiązanie kryzysu kubańskiego spowodowało ponowny spadek napięcia zimnej wojny, co zaowocowało m.in. podpisaniem 5 sierpnia 1963 r. przez USA, Wielką Brytanię i ZSRR układu o ograniczeniu doświadczeń z bronią nuklearną.

Objęcie władzy w ZSRR przez Leonida Breżniewa nie wywołało początkowo większej zmiany w stosunkach Wschód–Zachód. Wojna wietnamska i interwencja wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji w 1968 r. stanowiły dla obu stron uczestniczących w zimnej wojnie dowody na niemożność bliższego dialogu. Sytuacja zmieniła się na przełomie lat 60. i 70. w związku z wejściem w najostrejszą fazę konfliktu chińsko-radzieckiego i zarysowującą się od czasu prezydentury Richarda Nixona możliwością zbliżenia amerykańsko-chińskiego.

Pozorne złagodzenie stanowiska radzieckiego w wielu kwestiach spornych zapoczątkowało trwającą przez całą dekadę lat 70. epokę odprężenia (fr. *détente*). Jej konsekwencją były m.in. układy rozbrojeniowe SALT (1972) i SALT II (1979) oraz Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy Europejskiej w Helsinkach w 1975 r. Równocześnie z deklarowaną wolą utrzymywania dobrych stosunków z Zachodem ZSRR realizował program intensywnych zbrojeń mających dać Moskwie przewagę w zakresie broni strategicznych (w 1980 r. Rosjanie posiadali o ponad 30% więcej rakiet balistycznych niż USA). Towarzyszyło temu nieustanne poszerzanie radzieckich wpływów w wielu krajach Azji, Afryki, a nawet Ameryki Łacińskiej (np. w Nikaragui). Koniec *détente* przyniosła radziecka interwencja w Afganistanie w grudniu 1979 r., a następnie objęcie urzędu prezydenta USA przez Ronalda Reagana (1981), który zapoczątkował politykę zdecydowanego przeciwstawiania się ZSRR. Towarzyszyło temu znaczne zwiększenie wydatków

na obronę USA i rozpoczęcie nowych programów wojskowych, w tym słynnej Inicjatywy Obrony Strategicznej (ang. Strategic Defense Initiative – SDI, program zakładający rozmieszczenie broni w przestrzeni kosmicznej).

Ostry kurs Waszyngtonu spowodował natychmiastowe usztywnienie polityki Breżniewa, podtrzymywane następnie przez Jurija Andropowa i Konstantina Czernienkę. W rezultacie w pierwszej połowie lat 80. natężenie zimnej wojny wróciło do poziomu z lat 60. Zapoczątkowana przez nowego przywódcę ZSRR Michaiła Gorbaczowa pieriestrojka (proces przebudowy życia gospodarczego i politycznego w ZSRR w latach 1985–1991) doprowadziła do spadku napięcia w stosunkach Wschód–Zachód, mimo że jego pierwsze spotkania z Ronaldem Reaganem (Genewa – 1985, Reykjavik – 1986) nie przyniosły rezultatów.

Przełom w zimnej wojnie zaczął się w 1989 r. po spotkaniu George’a Busha i Michaiła Gorbaczowa na Malcie oraz w wyniku tzw. jesieni narodów, w czasie której suwerenność odzyskały europejskie kraje satelickie ZSRR. Kolejny impuls do wygasania zimnej wojny dał upadek puczu moskiewskiego (sierpień 1991), po którym m.in. odwołano trwające przez poprzednie czterdzieści lat stałe pogotowie bojowe sił strategicznych ZSRR i USA. Za ostateczny jej koniec można uznać rozwiązanie ZSRR w grudniu 1991 r.

Niezależnie jednak od okresów odwilży poziom nieufności bloku wschodniego, a czasem i obu antagonistów, pozostawał na tyle duży, że na wszelki wypadek kraje wschodnioeuropejskie przygotowywały się do otwartej konfrontacji. Także rząd Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej opracował szeroko zakrojony plan obronny na wypadek zbrojnej inwazji. Jednym z jego elementów był „Plan uruchomienia podstawowej produkcji na wypadek zniszczenia Wytwórni w zakładach zastępczych”, zabezpieczający m.in. produkcję banknotów na czas „W”, czyli wojny. Powstały wówczas również projekty banknotów zastępczych, tzw. seria E-71. W jej skład wchodziły, oprócz typowo kryzysowych banknotów zdawkowych niskich nominałów, także banknoty serii „Miasta polskie”, której projekty i arkusze próbnych wydruków prezentuje niniejsze opracowanie.

RADOSŁAW MIERZEJEWSKI

Przygotowania emisji na czas „W”

W 2015 r. Narodowy Bank Polski przekazał do Polskiej Wytwórni Papierów Wartościowych SA unikatowy (jeden z trzech istniejących) komplet materiałów, które miały posłużyć do produkcji banknotów z serii „Miasta polskie”. W tym samym roku materiały zostały odtajnione, co pozwoliło na przedstawienie opinii publicznej kulisy ich powstania.

Jeszcze u schyłku II wojny światowej zaczęły kształtować się dwa wrogie obozy, rywalizujące ze sobą o wpływy w powojennym świecie. W 1949 r. państwa niekomunistyczne skupiły się pod przywództwem USA w sojuszu obronnym NATO, określanym zbiorczo jako blok zachodni. Drugi obóz tworzył ZSRR wraz z podporządkowanymi sobie państwami sprzymierzonymi, określanymi jako blok wschodni. Te dwa bloki rywalizowały ze sobą politycznie, gospodarczo i militarnie, m.in. wspierając – wbrew interesom przeciwnika – liczne konflikty zbrojne na całym świecie. Trwający wyścig zbrojeń powodował, że ewentualny konflikt zbrojny mógł błyskawicznie przybrać formę kolejnej wojny światowej, a nawet – o co były największe obawy – wojny nuklearnej. Kryzys kubański (1962 r.), wojny w Korei i Wietnamie to jedne z przykładów interwencji zbrojnych, w które angażowały się państwa NATO i Układu Warszawskiego – oczywiście po przeciwnych stronach konfliktu. Oba bloki wspierały liczne działania wojenne i przewroty polityczne w innych częściach świata. Pomoc sojusznikom odbywała się poprzez dostawy broni, mniej lub bardziej oficjalne misje wojskowe oraz wsparcie gospodarcze.

Zgodnie z przyjętą w latach 70. XX w. doktryną wojenną – gdyby doszło do starcia pomiędzy państwami Układu Warszawskiego a NATO – wojska PRL miały wziąć udział w działaniach wojennych w ramach

Zjednoczonych Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego, pod przewodnictwem Moskwy. Na wypadek wojny – określanej jako czas „W” – planowano wprowadzenie do obiegu specjalnie przygotowanej serii banknotów „Miasta polskie” o kryptonimie E-71. Narodowy Bank Polski miał otwarte zlecenie w Państwowej Wytwórni Papierów Wartościowych. Na podstawie tego zlecenia Prezes NBP mógł w każdej chwili zlecić rozpoczęcie produkcji dowolnych banknotów, w tym serii przygotowanej na wypadek wojny. Wydruki arkuszy banknotowych serii E-71 wykonano w PWPW w latach 70. XX w. Pierwsza emisja datowana na 2 stycznia 1971 r. obejmowała nominały: 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 500 i 1000 złotych, natomiast druga, z datą emisji 2 stycznia 1977 r., banknoty: 200 i 2000 złotych. Na banknotach o nominałach od 20 złotych (włącznie) zostały zaprezentowane charakterystyczne miejsca dla Warszawy, Krakowa, Gniezna, Poznania, Gdańska, Katowic i Lublina.

Wszystkie nominały banknotów z tej serii, w przekazanym przez NBP pojemniku, zostały zachowane na niepociętych, zadrukowanych arkuszach z różnych etapów produkcji. Można zatem przyjąć, że były to arkusze banknotowe, które miały być stosowane jako wzór dla ewentualnego późniejszego producenta.

Kwestie dotyczące miejsca produkcji banknotów o kryptonimie E-71 regulował „Plan uruchomienia podstawowej produkcji na wypadek zniszczenia Wytwórni w zakładach zastępczych” oznaczony klauzulą „tajne specjalnego znaczenia”. Seria banknotów E-71 „Miasta polskie” była emisją zastępczą. „W warunkach wojny” głównym zadaniem PWPW miało być kontynuowanie produkcji banknotów obiegowych. W planie wskazano Białostockie Zakłady Graficzne (BZG) jako „zastępcze miejsce wykonywania przez PWPW podstawowych zadań produkcyjnych”. Plan regulował także, które banknoty emisji E-71 będzie produkować PWPW (nominały od 20 do 2000 złotych, a w miarę możliwości także emisję obiegową, czyli serię „Wielcy Polacy”), a które BZG (nominały od 1 do 10 złotych). W przypadku zniszczenia PWPW całość produkcji miały przejąć BZG. Dotyczyło to jednak tylko produkcji emisji zastępczej, ponieważ do druku banknotów obiegowych wyznaczona i uprawniona była wyłącznie PWPW – jedyny odpowiednio wyposażony i przygotowany do tego celu zakład w kraju. W związku z tym produkcją pieniędzy obiegowych nie mogły zajmować się inne drukarnie.

Podstawą rozpoczęcia produkcji banknotów z tej emisji miało być zarządzenie Prezesa Narodowego Banku Polskiego, które w założeniu powinno określać dokładny termin rozpoczęcia produkcji, wielkość nakładu, kolejność druku i dostawy kolejnych nominałów. Zasady uruchomienia produkcji banknotów określała szczegółowo instrukcja z 1977 r. zatwierdzona przez ówczesnego dyrektora PWPW – inż. Stefana Tymińskiego. Instrukcja została przygotowana w pięciu egzemplarzach. Dwa z nich trafiły do kancelarii tajnych Departamentu Wojskowego NBP oraz do PWPW, a pozostałe – do trzech pojemników służących do uruchomienia produkcji druków wartościowych. Wytwórnia przygotowała bowiem trzy komplety materiałów wyjściowych

znajdujących się w specjalnych pojemnikach. Każdy z nich umożliwił uruchomienie produkcji banknotów w czasie od 1 do 3 dni od podjęcia decyzji.

Na temat serii E-71 powstało wiele plotek, także wśród ówczesnych pracowników PWPW, czemu sprzyjał tajny charakter produkcji. Pan Andrzej Brzomiński, zatrudniony wtedy w Wytwórni, pamięta, jak mówiono, że seria E-71 miała być jedynym środkiem płatniczym za mięso. Z kolei według relacji byłego pracownika p. Leszka Woźniaka po przygotowaniu kompletu materiałów pojemniki zostały wywiezione z PWPW i prawdopodobnie trafiły do Twierdzy Modlin. Zdaniem p. Marka Ołdaka, byłego dyrektora odpowiedzialnego za druk, PWPW musiała być wówczas gotowa na realizację różnego rodzaju zleceń, np. na potrzeby wojska. Nie wiązało się to tylko z produkcją banknotów, a raczej polegało na oszacowaniu możliwości (technicznych i osobowych) nagłego uruchomienia produkcji w PWPW lub w drukarni zastępczej.

Poza informacjami od osób, które zetknęły się z serią E-71 (lub o niej słyszały), pojawiały się także tzw. miejskie legendy. Według jednej z nich pracownik Wytwórni, który nieopatrznie opowiadał o tej produkcji w sklepowej kolejce, trafił na dwa lata do więzienia. Za jego plecami w tej samej kolejce stał bowiem dzielnicowy z pobliskiej komendy MO. Nie można jednak wykluczyć, że taka sytuacja mogła mieć miejsce. Szczególnie w tamtych czasach.

Wracając jednak do faktów, produkcja banknotów z serii E-71 miała być rozpoczęta według wytycznych przygotowanych wcześniej dla dyrektora drukarni. Rolę głównej drukarni powierzono PWPW w Warszawie, co oznaczało, że w pierwszej kolejności uruchamiała ona własną produkcję, zaś w razie konieczności była zobowiązana do udzielenia wszelkiej możliwej pomocy – zarówno technicznej, jak i kadrowej – drukarni zastępczej. Według instrukcji podstawą do produkcji banknotów z serii E-71 miały być materiały znajdujące się w pojemnikach, w szczególności formy offsetowe przygotowane do każdego nominału, wzory druków gotowych i skalowych oraz diapozytywy zbiorcze. Uwzględniono także informacje dotyczące użycia poszczególnych materiałów produkcyjnych. Szczegółowe dane określały sposób wykonania numeracji banknotów, weryfikacji poprawności druku, krojenia

arkuszy banknotowych, wymiary banknotów według nominałów i pakowania banknotów. Numerowanie pieniędzy papierowych oraz druk na papierze ze znakiem wodnym dotyczyły wyłącznie banknotów o wyższych nominałach: 20, 50, 100, 200, 500, 1000 i 2000 złotych. Nominały 1, 2, 5 i 10 złotych nie posiadały znaków wodnych i nie były numerowane, więc można przyjąć, że miały pełnić funkcję biletów zdawkowych, czyli zastąpić pieniądź drobny (bilon). Łatwiej jest bowiem drukować pieniądze papierowe, niż wybijać monety. Poza tym powszechnie wiadomo, że czasie wojny metale są niezbędne w innych gałęziach gospodarki.

PWPW (a w przypadku jej zniszczenia inna drukarnia) jako producent banknotów była zobowiązana zapewnić działalność sortowni arkuszowej, kralalni banknotowej, a także mieć pieczę nad pakowaniem banknotów i ich ekspedycją, zabezpieczyć produkcję przed kradzieżą oraz zachować tajemnicę produkcji. Formy drukowe z pojemników miały zapewniać – w razie potrzeby – natychmiastowe uruchomienie produkcji. W celu zapewnienia bezpieczeństwa i ciągłości produkcji, po jej uruchomieniu, niezbędne było wykonanie zapasowych form drukowych. Instrukcja regulowała także kwestie związane z recepturami i normami zużycia farb graficznych dla wszystkich nominałów banknotów, a także określała maszyny, na jakich miała być rozpoczęta produkcja.

Seria o kryptonimie E-71 jest szczególnie ciekawa ze względu na okoliczności, w jakich powstała i w jakich miała być produkowana. Był to jeden z namacalnych dowodów na przygotowania państwa polskiego poczynione przez władze PRL na wypadek wojny. Na marginesie – podobnie postąpiły polskie władze w 1939 r., przygotowując osobny banknot i przywracając do obiegu wycofane uprzednio pieniądze papierowe.

WZOR - DN 28 XII. 1973 r.

Handwritten signature

Handwritten signature
23.04.74

MARCIN MADEJSKI

Najtajniejsza seria polskich banknotów

W jednym ze skarbców Narodowego Banku Polskiego znajdowały się przechowywane przez wiele lat trzy drewniane pojemniki opatrzone przywieszką „tajne specjalnego znaczenia”.

Na mocy ustawy o ochronie informacji niejawnych skrzynie zostały odtajnione i w maju 2015 r. otwarte, ukazując swoją zawartość. W pojemnikach znajdowały się trzy komplety materiałów służących do produkcji banknotów. Banknotów niezwykłych, opatrzonych kryptonimem E-71, a przygotowanych na wypadek możliwego konfliktu zbrojnego. Podłoże polityczno-historyczne powstania tych arkuszy banknotów opisują Radosław Mierzejewski i Stefan Artymowski w artykule pt. *Banknoty na czas wojny – kilka słów o serii „E-71”* opublikowanym w 48. numerze kwartalnika PWPW „Człowiek i dokumenty”. W poniższym tekście chciałbym przybliżyć czytelnikom historię powstania samej serii banknotów.

Historia tej serii banknotów, a właściwie należałoby napisać – pierwszego projektu przyszłej serii banknotów, sięga początku lat 60. XX w. W 1960 r. Narodowy Bank Polski rozpiął konkurs zamknięty na wizerunek banknotu o nominale 1000 złotych. Był to czas, w którym w obiegu znajdowały się od dziesięciu lat banknoty zaprojektowane przez Wacława Borowskiego. Wykonane w duchu socrealizmu straciły na przekazie w czasie odwilży politycznej drugiej połowy lat 50. XX w. Kierownictwo banku planowało wprowadzenie nowego banknotu, który zapoczątkowałby jednocześnie całą serię. Do konkursu zostali zaproszeni znani graficy, m.in.: Konstanty Sopoćko, Edmund John, Stefan Bernaciński, Czesław Bieniek, Andrzej Heidrich.

Temat na wizerunek banknotu nie był narzucony z góry. Finalnie nie przyznano nagrody głównej, w konkursie wyróżniono jedynie

trzy projekty. Do dalszych prac produkcyjnych skierowano projekt wykonany przez Juliana Pałkę oraz Henryka Tomaszewskiego. Na stronie głównej przedstawiał wizerunek głowy Mikołaja Kopernika, na odwrotnej – stylizowany kopernikański układ heliocentryczny. Banknot przygotowany według tego projektu został wprowadzony przez Narodowy Bank Polski do obiegu 1 czerwca 1966 r. Artyści przygotowali zresztą całą serię, na której oprócz Mikołaja Kopernika znaleźli się: Tadeusz Kościuszko, Adam Mickiewicz, Fryderyk Chopin i Ludwik Waryński, jednak kierownictwo banku nie wprowadziło do obiegu pozostałych banknotów, tłumacząc tę decyzję zbyt wysokimi nakładami związanymi z produkcją.

Równocześnie, w 1960 r. prowadzone były dalsze prace nad wyróżnionym w konkursie projektem banknotu wykonanego przez Andrzeja Heidricha, z wizerunkiem panoramy Warszawy od strony Wisły. Projekt zyskał na tyle duże zainteresowanie przedstawicieli banku, że artyście powierzono przygotowanie pełnej serii prezentującej polskie miasta: Lublin, Gdańsk, Wrocław, Kraków i Warszawę. Jak przyznał Heidrich w rozmowie z Teresą Torańską opublikowanej w albumie „Ani dnia bez kreski” wydanym w 2011 r.: „Bank zaproponował mi, bym zaprojektował pełną serię – 5 banknotów. Na awersie miał być człowiek pracy, a na rewersie pięć polskich miast. [...] Rozpoczęły się niekończące się dyskusje. Między innymi, czyją dać głowę. Robiłem dziesiątki szkiców”. Pierwsza wersja projektów serii „Miasta polskie” przedstawiała na przedniej stronie postacie kojarzone z miastem, którego panorama widniała na stronie odwrotnej.

I tak w kolejności: nominał 20 złotych z panoramą Lublina dopełniał wizerunek kobiety w biłgorajskim stroju ludowym, na projekcie 50-złotowym z panoramą Gdańska widniała postać rybaka, nominał 100 złotych z panoramą Wrocławia ozdobiony był wizerunkiem kobiety w śląskim stroju ludowym, a na banknocie

500-złotowym z panoramą Krakowa pojawił się mężczyzna w krakowskim stroju ludowym. Konkursowy projekt o nominale 1000 złotych z panoramą Warszawy był ozdobiony wizerunkiem kobiety w ludowym stroju łowickim. W kolejnej wersji, która powstała w 1961 r., obok panoramy umieszczono herby przedstawianych miast, a miejsce kobiety w śląskim stroju ludowym na projekcie z panoramą Wrocławia zajęła postać górnika.

Dyskusje oraz prace prowadzone nad projektami banknotów do serii „Miasta polskie” trwały przez całe lata 60. Pewne elementy na projektach były modyfikowane, inne pojawiały po raz pierwszy. Na przełomie lat 1963 i 1964 postacie z przedniej strony zostały wymienione na popiersia, a panorama Wrocławia zmieniona na panoramę Katowic. Z kolei w tle strony przedniej pojawiły się ornamenty nawiązujące do miasta przedstawionego na projekcie, a na nominałach od 100 złotych wzwyż dodano stylizowany wizerunek monety związanej z danym miastem. I tak na projekcie 20 złotych w tle powtarzało się logo Międzynarodowych Targów Poznańskich, na 50 złotych – wzór złożony z okrętów żaglowych, na projekcie 100 złotych widniał awers kwartnika śląskiego (monety srebrnej) z przełomu XIII i XIV w. z powtarzającym się w tle wzorem złożonym ze Śląskich Krzyży Powstańczych, na projekcie banknotu 500 złotych – rewers grosza krakowskiego Kazimierza Wielkiego oraz w tle zwielokrotniony wzór z monogramem Kazimierza Wielkiego z drzwi do katedry na Wawelu, a na 1000 złotych – awers szeląga koronnego Zygmunta III Wazy oraz w tle ponawiany wizerunek złożony z Orderów Virtuti Militari.

W 1970 r. Andrzej Heidrich został poproszony o zaprojektowanie serii czterech niskich nominałów od 1 złotego do 10 złotych. Projekty, bardzo proste w formie, miały na stronie przedniej umieszczony nominał na tle stylizowanych liter „NBP” oraz napisy określające emitenta oraz nominał. Na stronie odwrotnej centralnie przedstawione zostało godło PRL w okręgu, a po bokach umieszczono nominał wyrażony cyfrą (liczbą w przypadku 10 złotych) oraz pod nominałem stylizowane litery „zł”. Czy artysta wiedział, że nominały te uzupełnią serię „Miast polskich”? Tego się już nie dowiemy.

Jak sam wspomina w przywoływanym powyżej wywiadzie z Teresą Torańską: „Nagle zrezygnowano z miast i postawiono na wielkich Polaków”. Artysta zajął się projektowaniem nowej serii banknotów,

z której pierwszy banknot o nominale 500 złotych z wizerunkiem Tadeusza Kościuszki został wprowadzony do obiegu przez Narodowy Bank Polski 16 grudnia 1974 r.

Prace nad serią „Miasta polskie” nie zostały jednak zakończone. Ostateczna wersja zawierała – w miejscu wizerunków postaci ze strony przedniej – godło PRL umieszczone w czerwonym okręgu, ozdobione dodatkowo fantazyjnym giloszem, innym dla każdego nominału. W PWPW przygotowano materiały do produkcji banknotów oraz przeprowadzono druki próbne, które 23 kwietnia 1974 r. zostały przedstawione do akceptacji Witoldowi Bieniowi, ówczesnemu prezesowi Narodowego Banku Polskiego. Na wydrukowanych banknotach widnieje data emisji 2 stycznia 1971 r. (stąd kryptonim E-71) oraz podpisy Prezesa Leonarda Siemiątkowskiego i Głównego Skarbnika Jana Bartosika. W 1977 r. do serii dołączono jeszcze dwa nominały banknotów: 200 złotych, na których widniał wizerunek Lublina, a na stronie przedniej umieszczono wizerunek rewersu monety 1 złoty z 1949 r. oraz 2000 złotych z panoramą Gniezna i wizerunkiem rewersu denara „Gnezdun Civitas” Bolesława Chrobrego na tle stylizowanych rozet, których motyw projektant zaczerpnął z fragmentów XI-wiecznej posadzki w podziemiach katedry w Gnieźnie. Nie znalazłem informacji, czy projekty tych dwóch nominałów Andrzej Heidrich zaprojektował jeszcze w 1970 r., czy tuż przed dołączeniem ich do serii w 1977 r. Na wydrukach próbnych umieszczona jest data emisji 2 stycznia 1977 r. oraz podpisy Witolda Bienia, prezesa NBP, i Edmunda Banasiaka, głównego skarbnika NBP. Materiały do druku tych nominałów przedstawiono Prezesowi NBP 18 października 1977 r., co potwierdza umieszczony na nich odręczny podpis.

Ostatecznie skompletowana seria zawierała: odcinki 1, 2, 5, 10 złotych bez wizerunków miast, wydrukowane na papierze bez znaków wodnych, odcinki z wizerunkami miast wydrukowane na papierze z bieżącym znakiem wodnym, tzw. plecionką, odpowiednio: 20 złotych – z Poznaniem, 50 złotych – z Gdańskiem, 100 złotych – z Katowicami, 200 złotych – z Lublinem, 500 złotych – z Krakowem, 1000 złotych – z Warszawą oraz 2000 złotych – z Gniezmem.

W 1980 r., jak wynika z dokumentów, przygotowano trzy komplety materiałów do produkcji banknotów serii „Miasta polskie” zawierające

kompletnie wydrukowane arkusze banknotów oraz skale kolorów, diapozytywy zbiorcze oraz pomocnicze wykonane na kliszach fotograficznych, formy drukowe oraz dokumentację technologiczną. Materiały złożono w trzech drewnianych pojemnikach i opatrzono klauzulą „tajne specjalnego znaczenia”.

Nie jest to ostatni akt związany z serią „Miasta polskie”. Koniec lat 80. XX w. przyniósł w Polsce zmiany ustrojowe i gospodarcze. Przejście z systemu gospodarki centralnie sterowanej do systemu rynkowego odbyło się kosztem szalejących cen towarów i usług, co spowodowało hiperinflację sięgającą 1183%. NBP nie nadążał z wprowadzaniem do obiegu banknotów o coraz wyższych nominałach, nie wspominając o ich projektowaniu (!). Aby sprostać szybko rosnącemu zapotrzebowaniu na gotówkę, w 1989 r. kierownictwo banku podjęło decyzję o wprowadzeniu znacznie wyższego nominału banknotu – opiewał na kwotę 200 000 złotych. Do tej pory najwyższym nominałem w obiegu był banknot o nominale 50 000 złotych.

Brak czasu na przygotowanie nowego projektu wymusił sięgnięcie po już istniejący, a w dodatku przygotowany ze wszystkimi materiałami potrzebnymi do druku banknotu. Zmieniony nominał z 1000 na 200 000 złotych, dodanie nowych podpisów Władysława Baki, prezesa NBP, i Zbigniewa Marskiego, głównego skarbnika NBP, oraz zmiana daty emisji na 1 grudnia 1989 r. były zmianami czysto kosmetycznymi, nie wymagały wysokich nakładów i czasu. Tak oto przygotowany na konkurs w 1960 r. projekt banknotu z wizerunkiem Warszawy po prawie 30 latach i wielu metamorfozach znalazł się w obiegu.

KATALOG

PROJEKTY GRAFICZNE BANKNOTÓW
AUTORSTWA ANDRZEJA HEIDRICHA
PRÓBY DRUKU BANKNOTÓW
BANKNOTY

PROJEKTY GRAFICZNE ODCINKÓW ZDAWKOWYCH

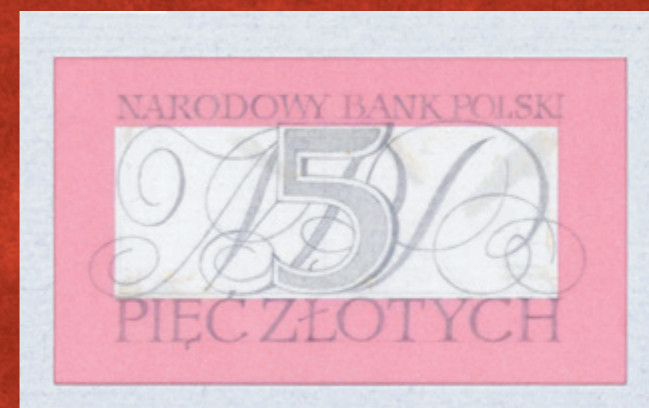
Projekty banknotu o nominale 1 złoty

Projekty banknotu o nominale 2 złote

Projekty banknotu o nominale 5 złotych

Projekty banknotu o nominale 10 złotych

PROJEKTY GRAFICZNE BANKNOTÓW Z POSTACIAMI
(wykonane ołówkiem)

Projekt banknotu o nominale 20 złotych. Kobieta w biłgorajskim stroju ludowym – panorama Lublina

Projekt banknotu o nominale 50 złotych. Rybak – panorama Gdańska

PROJEKTY GRAFICZNE BANKNOTÓW Z POSTACIAMI
(wykonane ołówkiem)

Projekt banknotu o nominale 100 złotych. Kobieta w śląskim stroju ludowym – panorama Wrocławia

Projekt banknotu o nominale 500 złotych. Mężczyzna w krakowskim stroju ludowym – panorama Krakowa

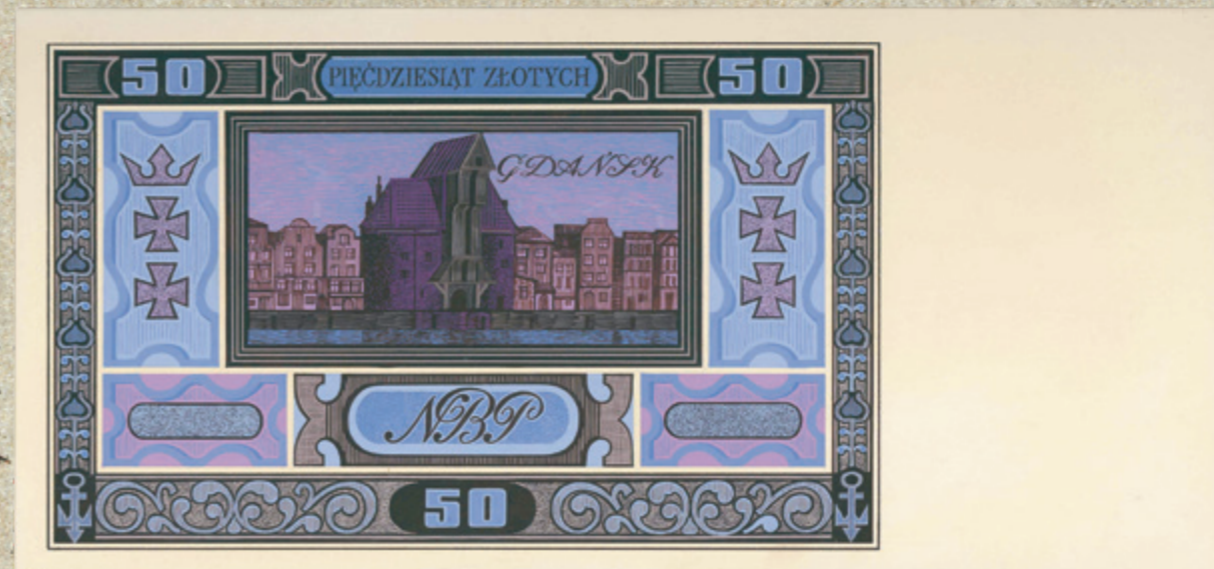

PROJEKTY GRAFICZNE BANKNOTÓW Z POSTACIAMI

Projekt banknotu o nominale 20 złotych. Kobieta w biłgorajskim stroju ludowym – panorama Lublina

Projekt banknotu o nominale 50 złotych. Rybak – panorama Gdańska

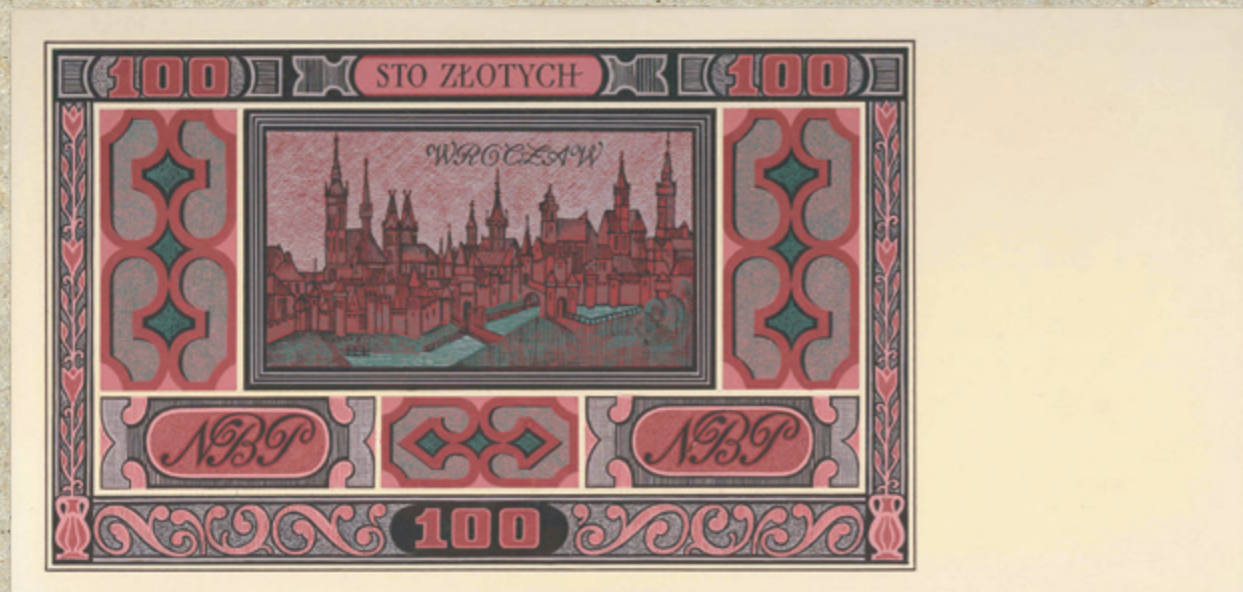

PROJEKTY GRAFICZNE BANKNOTÓW Z POSTACIAMI

Projekt banknotu o nominale 100 zł. Kobieta w śląskim stroju ludowym – panorama Wrocławia

Projekt banknotu o nominale 500 złotych. Mężczyzna w krakowskim stroju ludowym – panorama Krakowa

PROJEKTY GRAFICZNE BANKNOTÓW Z POSTACIAMI

Projekt banknotu o nominale 1000 złotych. Kobieta w łowickim stroju ludowym – panorama Warszawy

PROJEKTY GRAFICZNE BANKNOTÓW Z PÓŁPOSTACIAMI

Projekt banknotu o nominale 20 złotych. Kobieta w biłgorajskim stroju ludowym – panorama Lublina

Projekt banknotu o nominale 50 złotych. Rybak – panorama Gdańska

PROJEKTY GRAFICZNE BANKNOTÓW Z PÓŁPOSTACIAMI

Projekt banknotu o nominale 100 złotych. Górnik – panorama Wrocławia

Projekt banknotu o nominale 500 złotych. Mężczyzna w krakowskim stroju ludowym – panorama Krakowa

PROJEKTY GRAFICZNE BANKNOTÓW Z PÓŁPOSTACIAMI

Projekt banknotu o nominale 1000 złotych. Kobieta w łowickim stroju ludowym – panorama Warszawy

PROJEKTY GRAFICZNE BANKNOTÓW Z PÓŁPOSTACIAMI

Projekt banknotu o nominale 50 złotych. Rybak – panorama Gdańska

PROJEKTY GRAFICZNE BANKNOTÓW Z POPIERSIAMI

Projekt banknotu o nominale 50 złotych. Rybak – panorama Gdańska

Projekt banknotu o nominale 500 złotych. Hutnik – panorama Krakowa

PROJEKTY GRAFICZNE BANKNOTÓW Z POPIERSIAMI

Projekt banknotu o nominale 1000 złotych. Kobieta w łowickim stroju ludowym – panorama Warszawy

Projekt banknotu o nominale 100 złotych. Górnik – panorama Katowic

PRÓBY DRUKU BANKNOTÓW Z POPIERSIAMI

Próby druku banknotów o nominale 20 złotych. Profil mężczyzny – panorama Poznania

PRÓBY DRUKU BANKNOTÓW Z POPIERSIAMI

Próby druku banknotów o nominale 1000 złotych. Kobieta w łowickim stroju ludowym – panorama Warszawy

PRÓBY DRUKU BANKNOTÓW BEZ POSTACI (1966), WERSJA I

Próby druku banknotów o nominale 20 złotych. Godło PRL w giloszu – panorama Poznania

Próby druku banknotów o nominale 50 złotych. Godło PRL w giloszu – panorama Gdańska

PRÓBY DRUKU BANKNOTÓW BEZ POSTACI (1966), WERSJA I

Próby druku banknotów o nominale 100 złotych. Godło PRL w giloszu – panorama Katowic

Próby druku banknotów o nominale 500 złotych. Godło PRL w giloszu – panorama Krakowa

PRÓBY DRUKU BANKNOTÓW BEZ POSTACI (1966), WERSJA I

Próby druku banknotów o nominale 1000 złotych. Godło PRL w giloszu – panorama Warszawy

PRÓBY DRUKU BANKNOTÓW BEZ POSTACI (1971), WERSJA II

Próby druku banknotów o nominale 20 złotych. Godło PRL w giloszu – panorama Poznania

Próby druku banknotów o nominale 50 złotych. Godło PRL w giloszu – panorama Gdańska

PRÓBY DRUKU BANKNOTÓW BEZ POSTACI (1971), WERSJA II

Próby druku banknotów o nominale 100 złotych. Godło PRL w giloszu – panorama Katowic

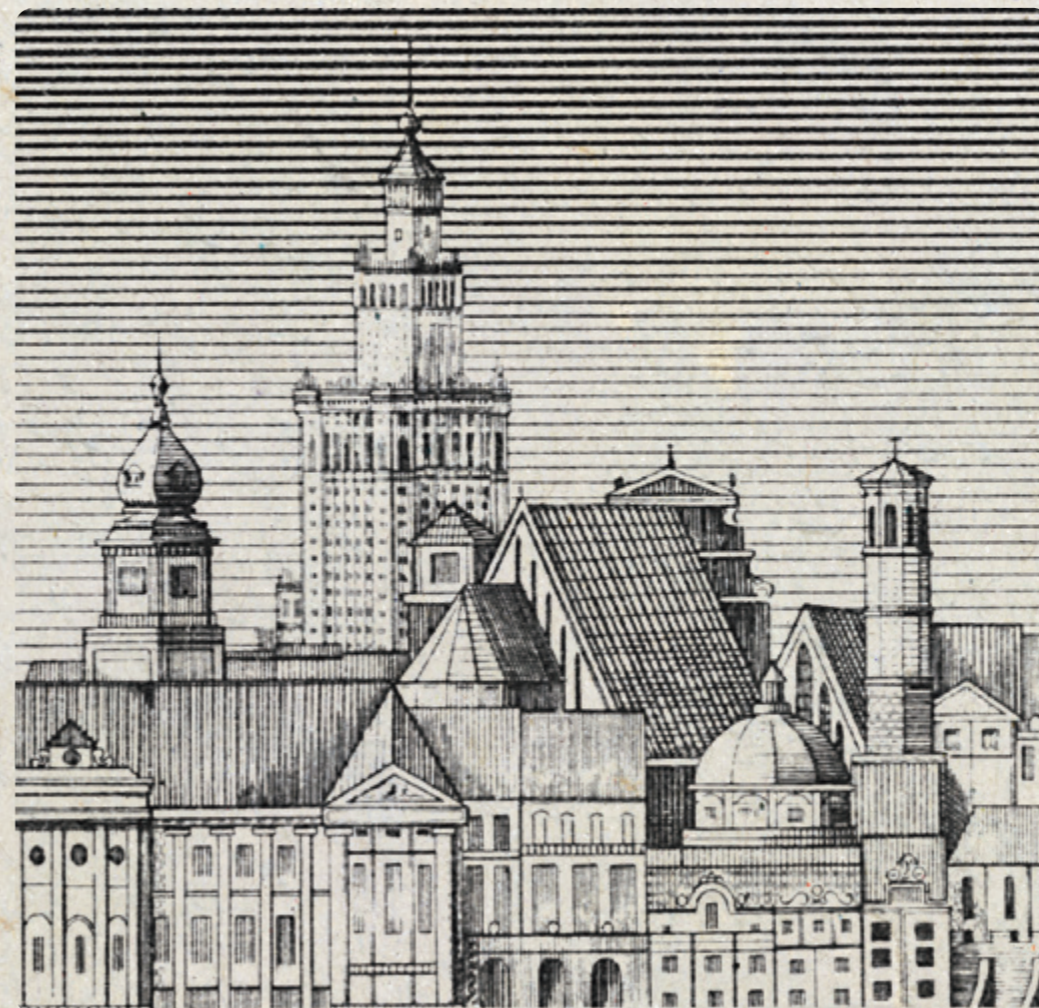

Próby druku banknotów o nominale 500 złotych. Godło PRL w giloszu – panorama Krakowa

PRÓBY DRUKU BANKNOTÓW BEZ POSTACI (1971), WERSJA II

Próby druku banknotów o nominale 1000 złotych. Godło PRL w giloszu – panorama Warszawy

BANKNOTY Z FINALNIE WYDRUKOWANYCH ARKUSZY SERII E-7I

Banknot o nominale 1 złoty, 2.01.1971

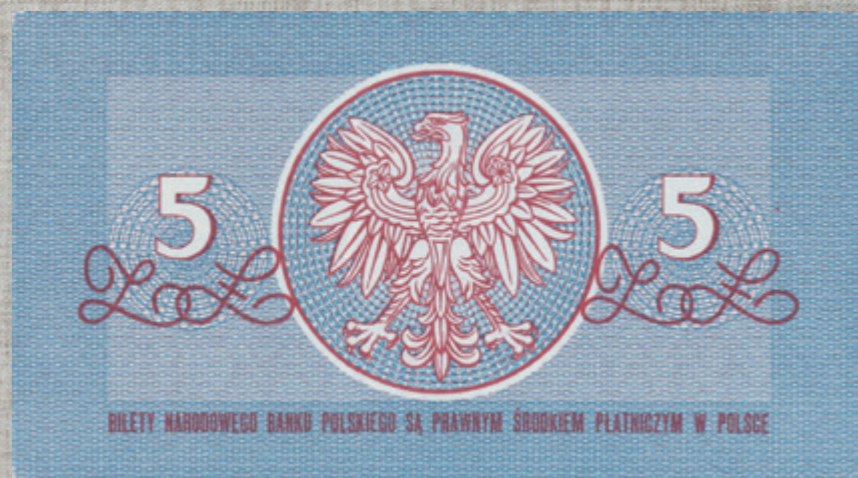

Banknot o nominale 2 złote, 2.01.1971

BANKNOTY Z FINALNIE WYDRUKOWANYCH ARKUSZY SERII E-7I

Banknot o nominale 5 złotych, 2.01.1971

Banknot o nominale 10 złotych, 2.01.1971

BANKNOTY Z FINALNIE WYDRUKOWANYCH ARKUSZY SERII E-7I

Banknot o nominale 20 złotych, 2.01.1971. Panorama Poznania

Banknot o nominale 50 złotych, 2.01.1971. Panorama Gdańska

BANKNOTY Z FINALNIE WYDRUKOWANYCH ARKUSZY SERII E-7I

Banknot o nominale 100 złotych, 2.01.1971. Panorama Katowic

Banknot o nominale 200 złotych, 2.01.1977. Panorama Lublina

BANKNOTY Z FINALNIE WYDRUKOWANYCH ARKUSZY SERII E-7I

Banknot o nominale 500 złotych, 2.01.1971. Panorama Krakowa

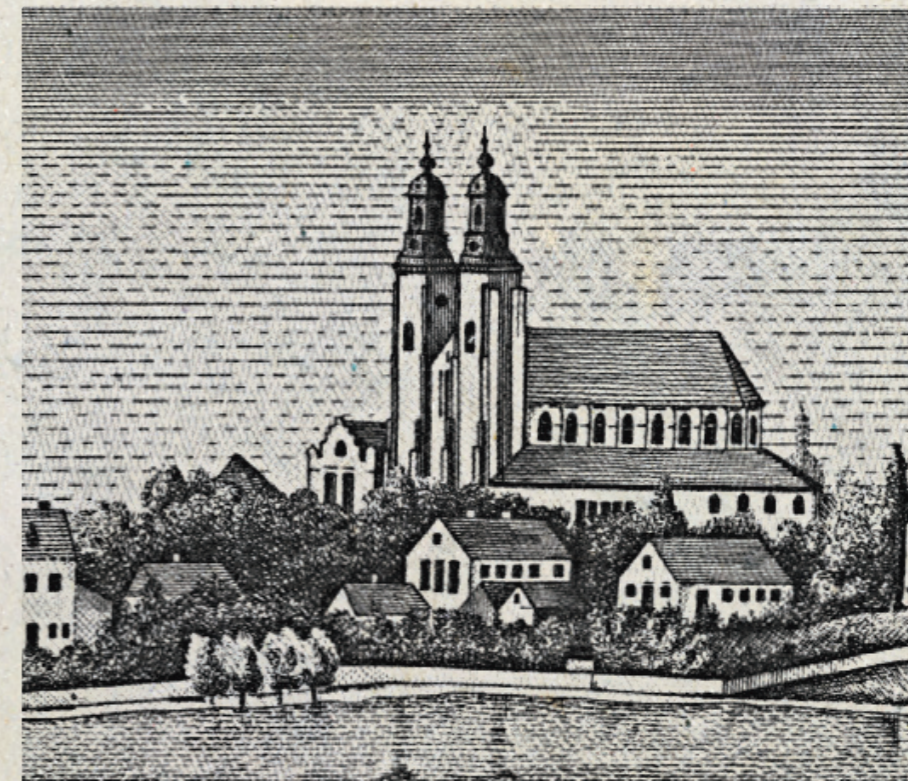

Banknot o nominale 1000 złotych, 2.01.1971. Panorama Warszawy

BANKNOTY Z FINALNIE WYDRUKOWANYCH ARKUSZY SERII E-7I

Banknot o nominale 2000 złotych, 2.01.1977. Panorama Gniezna

WZÓR I BANKNOT O NOMINALE 200 000 ZŁOTYCH

Wzór banknotu o nominale 200000 złotych, 1.12.1989

Banknot o nominale 200000 złotych, 1.12.1989. Wprowadzony do obiegu 18.11.1989 r.

Seria banknotów E-71

Historia tych banknotów, jak również związane z nimi i niewyjaśnione do chwili obecnej zagadki mogłyby posłużyć za kanwę scenariusza dobrego filmu sensacyjnego. Otóż w jednym ze skarbców Narodowego Banku Polskiego znajdowały się przechowywane od dziesięcioleci trzy drewniane wojskowe pojemniki opatrzone przywieszką „tajne specjalnego znaczenia”. Po upływie wielu lat, w maju 2015 roku, przystąpiono do prac mających na celu wyjaśnienie przeznaczenia przechowywanych skrzyń i ustalenie ich faktycznej zawartości. Po komisyjnym otwarciu okazało się, że w specjalnych pojemnikach znajdowały się trzy komplety materiałów służących do produkcji banknotów o kryptonimie E-71 – przygotowanych na wypadek możliwego konfliktu zbrojnego.

Piotr Wojciechowski

Centrum Pieniądza
im. Sławomira S. Skrzypka

I S S N 2 7 2 0 - 7 1 7 X

